

УДК 81'25'373.4:005 (07)

СЛОВО, ЗНАЧЕННЯ ТА ІНФОРМАЦІЯ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ АСПЕКТИ

Олександр Огуй

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті пропонуються авторські міркування щодо перекладознавчого розуміння слова, дефініцій значення та типів інформації у руслі голістичності. На цій основі пропонується як нові дефініції цих явищ, так і новий ракурс їх систематизації при укладанні підручників.

Ключові слова: інформація, слово, значення.

Мова як найважливіший системно-структурний організований засіб суспільної комунікації, що відбувається шляхом передачі різнотипної інформації, виконує до 10 різних функцій, серед яких, крім комунікативної, мислетворчої та експресивної, особливе місце займає й *номінативна* функція [6, с. 8; 3, с. 48-49]. Саме ця функція на позначення предметів лежить в основі використання мови як структурованої системи знаків. Її найповніше репрезентує лексичний рівень мови, сформований завдяки відображенню позамовної дійсності в структурах головного мозку на основі сіткової організації ментального лексикону [5, с. 15-48; 8, с. 77-86]. У такий спосіб словниковий склад мови опосередковано виражає і систему об'єктивної дійсності („мовну картину світу”), і соціально перероблений суб'єктивний досвід кожної людини, що передаються за допомогою слів. Величезний обсяг явищ оточуючого світу, який розвивається, їх складні взаємовідносини тощо спричинюють розростання словникового складу (що становить від 2 до 10 млн. слів), яке, однак, не знаходить свого лексикографічного вираження – в найбільших словниках типу DUDEN, OXFORD репрезентовано не більше 500 тис. Визначимо основні лексичні категорії через цілісний (голістичний) підхід для їх оптимальної репрезентації в курсі перекладознавства.

Основною одиницею словникового складу, що представляє лексичний рівень мови, є слово, щодо якого в лінгвістиці склалися різнотипні, не досить чіткі міркування. Найповніше їх репрезентує визначення П. Ернста [15, с. 7], за яким **слово** є найменшим, відносно самостійним носієм значення, що міститься в лексиконі та графічно відокремлюється **прогалинами**. За фонетико-фонологічними показниками, слово є, на його думку, найменшим звуковим сегментом, що теоретично відділяється від інших на основі та за допомогою певних фонетичних ознак; за морфологічними показниками воно характеризується тією чи іншою парадигмою флексій, а синтаксично є найменшою рухомою та відносно незамінною основною мовною одиницею. Це визначення суттєво доповнюється міркуваннями В. Шмідта [18, с. 72], за якими слово виступає єдністю матеріального (звучання) та ідеального (значення), на нашу думку, різною мірою необхідними для відтворення потреб комунікації.

Загалом, слово може розглядатися як місце синтагматичного пересічення для фонологічних, морфологічних, синтаксичних та реченнєво-семантичних компонентів мовної діяльності, що реалізуються у словесному змісті. Підставою для цього є те, що звуки конструюють морфеми та слова, морфеми складають слово та видозмінюють

його форму, синтаксис організовує слова у словосполучення, речення та тексти. Тому на лексикон припадає організаційна роль у презентації мовних систем та структур [16, с. 10-12], а слова можна розглядати як основні (базові) семантичні одиниці мови [12, с. 20-21; 3, с. 50-51], значення яких є ключовими для здійснення перекладу.

Запитання “Що це таке – **значення**?” залишається центральним для сучасної лінгвістики, бо до цього часу немає загальноновизнаної теорії значення, яка без заперечень приймалася б усіма лінгвістами та була б при цьому настільки однозначною, що змогла б розв’язати всі проблеми перекладознавства. Більше того, в лінгвістиці можна виявити декілька сотень концепцій значення, короткий огляд яких [9, с. 30-37] за відношенням до поняття (дійсності) та орієнтованість на мову/ мовний акт пропонуємо нижче:

1. Матеріалістична субстанціональна концепція, що визначає значення: а) як уявлення про предмет; б) як поняття чи клас понять; в) як психічний образ у підсвідомості; г) як безкінечно часто повторювані у свідомості асоціативні переживання; д) як змістове відображення предмета тощо в свідомості членів мовного колективу.

2. Релятивістські концепції розуміють значення як відношення/ реляцію/ функцію між різними об’єктами, а саме: а) між знаками і предметом; б) між знаком (іменем) і смыслом; в) між мовними знаками у словесному полі; г) між знаком і людською діяльністю/ поведінкою; д) між знаком і ситуацією як позамовним оточенням.

3. Інформаційне розуміння значення у вигляді **знань**, на які вказує знак у мовній ситуації. За цими концепціями значення становить собою: а) сам ужиток слова; б) контекст слововживання; в) оволодіння словесними стереотипами/ прототипами/ архетипами; г) різні асоціації між знаком-стимулом та знаками-відповідями (біхевіоризм); д) результат когнітивних процесів; е) відповідність умовам верифікації, тобто розуміння в реченні/ тексті; є) загальні знання про слово та його вживання; є) матрицю для зберігання інформації про відповідні реєстрові установки в мозку тощо.

Використання цих дефініцій значення проілюструємо на словах із заголовку мистецької розвідки Оскара Уайлда „*Pen, Pencil and Poison*”: дослівно „ручка олівець та отрута”. Значення першого слова „ручка”, наприклад, можна оцінити і як результат відображення оточуючої дійсності (1а, б, в, г, д), і як результат різнотипних відношень (2а, б, в, г, д), і як певну інформацію (3а, б, в, г, д, е, є), проте в кожному конкретному випадку значення набуває нового відтінку. За першою концепцією, комплекс індивідуальних чи суспільних уявлень, що лежать в основі відображення, може відповідати для читачів різноманітним образам – від гусячого до сталевого чи золотого пера авторучки. Друга концепція дозволяє поєднати звуковий комплекс „р+у+ч+к+а” з конкретним предметом чи його смыслом, у т.ч. у словесному полі (усього письмового приладдя: *олівець, авторучка, друкарська машинка*) та показати його зв’язок із людською діяльністю чи поведінкою в певній ситуації позамовного світу. Способи інформаційного прояву значення інтерпретуються за допомогою концепції 3. Сам ужиток слова як результат мовно-когнітивних процесів показує в певному контексті через відповідні асоціації ступінь оволодіння словесними стереотипами. Проте лише в конкретному тексті (тобто через відповідність умовам верифікації) слово сприймається чи як „частина письмового приладдя”, чи як „складова частина крила”.

Критичний перегляд цих концепцій свідчить, що при референційному підході, який дозволяє, наприклад, здійснити метафоричний перенос „ручка – перо”, втрачається зв’язок значення з навколишнім світом. Субстанціональна концепція, що не здатна пояснити значення абстрактних слів (*трута* в абстрагованішому значенні „отрута для душі”), через їх витлумачення лише екстралінгвістичними категоріями (тобто через дійсність чи поняття) виходить за межі лінгвістики [13, с.395-397]. Вживання слів „ручка” чи „перо” має екстралінгвістичні пояснення. Тому інформаційні концепції

значною мірою віддаляються від мови, внаслідок чого їм загрожує небезпека розчинитися в “голому” інформаційно-накопичувальному процесі. Через це замість того, щоб розглядати теорії як “суперниці”, Дж. Лайонз [17, с. 23] вважає набагато доцільнішим розглядати їх як взаємодоповнюючі.

Зважаючи на припустиму сумісність цих концепцій, ми формуємо на їх основі цілісну (голістичну) концепцію значення, за якою значення слова являє собою такі умовні знання інформації про сукупність мовних та немовних ситуацій, явищ та їх відношень між ними, що виникають між комунікативними партнерами (мовцями та слухачами) завдяки їх досвіду в процесі комунікативної діяльності та відкладаються в їх пам'яті для того, щоб бути використаними згідно з ситуацією та відповідати при цьому необхідним умовам речення/ тексту. Цей мовний досвід (як знання слова, його оточення та правила вживання) спирається на процес відображення як конструювання у свідомості певних образів [11, с. 89], що поєднує комунікацію та мовну систему, забезпечуючи їх функціонування. У такий спосіб унаслідок інтегруючої спроби виникає голістичний образ багатовимірного значення, який при перекладі має охопити інформацію про: а) незліченну кількість відображених ознак дійсності, лексикографічно структурованих як семема та семи: окремі значення слова та компоненти їх тлумачення (поняттєву семантику); б) сукупність синтагматичних зв'язків поєднання та парадигматичних особливостей чергування слова в реченні/тексті (семантичну синтактику); в) правила та підтекст вживання слова в різних комунікативних ситуаціях тощо (синтаксичну прагматику). Цей новий ракурс, при якому поєднуються всі три семіотичні процеси, міг би дозволити теоретично та практично по-новому розглянути реалізацію значення в лексичному складі мови та способи його перекладу, що допускають унаслідок логічного розвитку понять певні заміни.

Щоб не порушити „живої тканини контексту”, проаналізуємо, враховуючи спостереження й І. Кашкіна [7, с. 146-147], можливий переклад заголовку тієї ж мистецької розвідки Оскара Уайлда „*Pen, Pencil and Poison*”. Формальна організація цього вислову традиційною для британських заголовків алітерацією (всі три слова як номінативні одиниці розпочинаються зі звука *p*) та ритмічним наростанням кількості складів у словах (1+2+3, рахуючи і сполучник) служить митцеві для нагнітання основної думки статті про те, що будь-яке мистецтво – і перо, і олівець, яким розмальовується дійсність – отрута. При емпіричному перекладі „*Перо, олівець та отрута*” була б порушена цілісність форми та змісту англійського заголовка, при формальній алітерації „*Перо, попіл і *пуговиця*” втратився би зміст. Імпресіоніст зміг би побачити в простих словах немислимий словотвір типу „*Олівецьпера отрута*”, а еkleктик конкретизував би це екзотичною алітерацією „рос. *Кисть, кураре и карандаш*”. Тому, дещо жертвуючи алітерацією, проте зберігаючи в їх цілісності зміст і його ритмічний малюнок при наростанні комунікативного смислу та емоцій, цей заголовок можна перекласти за допомоги логічного розвитку понять як „*Пензель, перо та трута*”. Отже, врахування не лише значень, а й прагматичної інформації допомогло наблизити переклад до оригіналу.

Загалом, за знаковою концепцією в мові як системі знаків (*langue*) значення спостерігається лише як певна значущість (*valeur*), виражена в лексиконі. У структурно оформленому заголовку (тобто в тексті як прояві мовлення: *parole*) значення актуалізує себе як смисл [10, с. 145-150], збагачуючи слово певною прагматичною інформацією, яку воно здобуває з усього екстра- та інтралінгвістичного контексту. Це означає, що матеріально оформлене слово виступає, за нашим формулюванням інформаційної дефініції В. Виноградова [3, с. 49], основною одиницею мови, що містить традиційно закріплений набір інформації, який, допускаючи певні алюзії (натяки), служить у суспільстві для комунікативного формування думки, вираження емоцій та передачі

повідомлення у складі речення /тексту, які й відтворюються при перекладі. Саме значення проявляє себе як різноракурсна інформація.

У сучасній лінгвістиці визначилися різні типи такої інформації, найсуттєвіші з яких сформульовані в концепції В. Виноградова [3, с. 51-66]. Цей автор закономірно розділяє інформацію на лінгвістичну та екстралінгвістичну. **Лінгвістична**, чи службова інформація, яка зазвичай не перекладається характеризує формальні показники (фонемний склад) слова та його внутрішньомовні відношення (рід, число, відмінок тощо). У деяких випадках неврахування граматичного роду призводить до суттєвого спотворення тексту, що вчинив М.Лермонтов, перекладаючи слово чоловічого роду *Fichtenbaum* словом жіночого роду *Cosna*. **Екстралінгвістична** інформація, що є результатом ментального відображення, охоплює загальні уявлення про явища, факти, об'єкти дійсності, матеріальні та ідеальні форми природи й суспільства, їх якості, характеристики, особливості, дії, стани тощо. Ця інформація може бути постійною – *константною*, чи випадковою, *оказіональною*, породженою мовленням.

Константна екстралінгвістична інформація розподіляється, за В. Виноградовим, щонайменше на 5 типів: денотативна, чи смислова; емоційно-експресивна; соціолокальна; фонові; диференційна. **Денотативна** інформація, в основному відповідаючи лексикографічно описаному значенню слова, містить уявлення про істотні ознаки об'єкта: *Tisch – Gegenstand, flach, hölzern, hat Tischbeine, dient zum Schreiben (Schreibtisch), Essen (Küchentisch)* тощо. **Емоційно-експресивна** (стилістична, конотативна) інформація, яка в багатьох випадках невіддільна від денотативної, виражає певні емоції того, хто говорить, та експресивно впливає на слухача тощо. Наприклад, слова в телеграмі *Vater ist gestorben* викличуть емоційний, соціально зумовлений шок у реципієнта, що має бути враховане при перекладі добром стилістично відповідного слова. **Соціолокальна**, чи стильова та соціографічна інформація, часто відзначена в лексикографічних примітках, указує на соціальну сферу функціонування слова: функціональні стилі (просторіччя, жаргонізм). Цю інформацію, яку автор часто цілеспрямовано застосовує, доцільно відтворити при перекладі для додаткової характеристики соціального та локального середовища, а також для створення різних стильових ефектів. Поряд із тим, локально обмежені діалектизми (*depp, Tölpel*) та деякі пласти німецької жаргонної лексики складають суттєву проблему для перекладу. **Хронологічна** інформація міститься в лексикографічних примітках (*veraltet, veraltet; Neol.; Neubildung; Historismus*). Вона характеризує відмінні в часовому відношенні пласти лексики, надаючи їм змістової багатифункціональності (див. *Ritter, courteis*). **Фонові** інформація [2, с. 126; 14, с. 146-148], що, як правило, епізодично відзначена у словникових коментарях, ґрунтується на „спільних для учасників комунікативного акту знаннях”, що стосуються культури та історії народу, мовою якого створений цей твір. Саме ці знання складають загальний „фон”, на тлі якого розгортаються картина життя цього народу. Така інформація, що завдяки постійним між культурним контактам розширюється, звично проявляється в реаліях (*Fachwerk*) та символічних смислах імен (*der deutsche Michel*: простодушний німець), які через асоціативні зв'язки створюють національний колорит. Різні прийоми відтворення в перекладному тексті фонові інформації сприяють збереженню національного колориту.

Оказіональна інформація, відсутня у словниках, виникаючи в момент мовлення, містить незвичні асоціації, внаслідок чого частина її зникає при перекладі. Ця інформація складається з: асоціативно-образного, словотвірного експресивно-емоційного, алюзивного, функціонального та паралінгвістичного видів. **Асоціативна** інформація, характерна для художньої мови, з'являється при вживанні авторського тропу. Наприклад, перекладачу „Будденброків” Т. Манна необхідно адекватно

відтворити авторський фразеологізм: *Morten musste wieder auf den Steinen sitzen* (Мортен, очікуючи Тоні, мав змучено чекати на каменях). **Словотвірну** інформацію можна виявити в індивідуально-авторських неологізмах, створених автором для певної стилістичної мети. Переклад подібних неологізмів складає суттєві труднощі – *Millionarr* у Генріха Гейне. **Алюзивна** інформація містить певні натяки на той чи інший соціальний чи літературний факт, який може не мати відповідників у перекладній мові. Тому проблему складає оптимальний переклад слів телепередачі „Алло, ми шукаємо таланти!”, які журналісти перефразували як: „Вас шукають таланти!”, чи численних перифраз у німецьких мас-медіа висловлювання М.Фріша (*Nun singen sie wieder!* М. Frisch): *nun fahren/ reisen sie wieder; nun streiken sie wieder*. Деякі твори Арно Шмідта обігрують образи з творів попередників, що також необхідно враховувати при перекладі. **Функціональна** інформація приховується досить часто за власними назвами, які образно характеризують об'єкт – хитромудра Беккі Шарп з „Ярмарку сусти” Теккерея не дарма має прізвище *Sharp* „гостра”. Щоб зберегти за іменами художню функцію, сучасні перекладачі принагідно, замість звичної транслітерації, перекладають їх: *Мсьє Крокодил, Свіньє, гітарист-іспанець Тренбреньо* (переклади Н. Любимова). Відомі видатні знахідки в німецьких перекладах (*Professor Unrat* і „Професор Гнус” Г. Манна). **Паралінгвістична** інформація вказує на особистісні риси автора, які перекладач, по можливості відтворює (див. віршові переклади Архипіта Кельнського та ін., які здійснив Л. Гінзбург [4, с. 355-360]) для точнішого, влучнішого перекладу. Ці типи інформацій, що часто мають прагматичне спрямування, необхідно враховувати при перекладі на лексичному рівні мови.

Як бачимо, лексичний рівень мови, що найповніше виражає її номінативну функцію, беззаперечно має стати предметом аналізу різноманітних перекладознавчих досліджень. Проте, хоча перекладознавці (Л. Бархударов, О. Швейцер, О. Каде, В. Коллер та ін.) однозначно визнають слово як повноцінну одиницю рівня перекладу, необхідною для досягнення його адекватності, проте у значній частині відповідних посібників [1] лексичним проблемам перекладу приділяється незаслужено мало уваги. Більше того, побіжне ознайомлення зі способом репрезентації лексичних труднощів перекладу засвідчує явну несистематичність матеріалу [див. 3], який викладається дещо ізольовано, якщо не розірвано один від одного. Тому видається за доцільне запровадити новий тип репрезентації лексичного матеріалу для перекладознавства, який максимально охопить цей рівень перекладу, ґрунтуючись на трилатеральному прояві лексичного знака (як єдності змісту, форми та характеру комунікації) та системному характері лексичного складу мови. Підставою для цього є те, що ці сторони немислимі одна без одної – зміна фонетичних норм (форми) призведе до зміни значення, чи змісту (*вир – мир – сир – тир*). Зміна умов комунікації також відбивається на семантиці. „*Ви палите?*” означатиме зовсім різні речі на вечірці (чи, як тепер модно, „паті”), на оглядинах у лікаря чи при підпалі лісу. Врахування єдності цих аспектів, голістичності та синергії їх взаємозв'язків, поза сумнівом, важливе як для спілкування, так і для розуміння перекладу, його герменевтичної суті й тому може бути покладене в основу опису.

На цій основі слово, за авторською інтерпретацією дефініцій В. Шмідта та В. Виноградова, проявляє себе при перекладі як функціональна єдність, що завдяки знаковим властивостям відзначається нерозривною єдністю форми, змісту та соціальних умов комунікативного вживання. Знакові властивості характеризуються певною специфікою свого прояву (внаслідок наданих автором слову функцій, вираження яких засобами мови перекладу стає завданням перекладача). Так, за формою слово є результатом запозичення чи певних словотвірних процесів, звукова частина яких (форма) несе конотативну чи фонову інформацію, що вимагає оптимального відтворення при перекладі. Це перш за все стосується власних назв, неологічного

словотвору та утворення скорочень. Зміст слова, що є результатом семантичних процесів, автори використовують для творення висловлювання, часто складних метафор, „промовистих імен” чи гри слів, що базуються на полісемії та омонімії. Саме це має стати предметом репрезентації лексичних труднощів перекладу. Перекладачі мають урахувати й умови комунікативного вживання слова в різних прошарках суспільства, внаслідок чого слово, що було елементом відповідних системних угруповань, отримало від автора додаткове семантико-семіотичне навантаження. Лише такий цілісний підхід, на нашу думку, допоможе оптимально врахувати основні лексичні труднощі перекладу.

1. Архипов А.Ф. Самоучитель перевода с немецкого языка на русский. – М.: Высш. шк., 1991. – 255 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М., 1973. – 130 с.
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. – М.: ИОСО РАО, 2001. – 224 с.
4. Гинзбург Л. Избранное. – М.: Сов. писатель, 1985. – 430 с.
5. Залевская А.А. Психолингвистические проблемы семантики слова. – Калинин: Изд-во Калининг. ун-та, 1982. – 120 с.
6. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию. – М., 1962. – 430 с.
7. Кашкин И. В борьбе за реалистический перевод // Вопросы художественного перевода. – М., 1955. – С. 146-147.
8. Огуй О.Д. Нейрофізіологічні аспекти формування значення // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: ЧДУ, 1999. – Вип.47: Педагогіка та психологія. – С. 77-86.
9. Огуй О.Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії.– Чернівці: Золоті литаври, 1998.– 370 с.
10. Огуй А.Д., Стернина С.О., Шубина А.В. Семантемы как полевые структуры // Полевые структуры в системе языка.–Воронеж: Изд-во Воронеж.ун-та,1984.– С. 145-150.
11. Смирницкий А.А. Значение слова // Вопросы языкознания. – 1955. – №2. – С. 89-93.
12. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Изд.лит.иняз, 1956. – 260 с.
13. Уфимцева А.А. Лексика // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – С.395-397.
14. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Высш.шк., 1983. – 303 с.
15. Ernst P. Einführung in die germanistische Sprachwissenschaft: Skriptum. – Wien: Halosar, 1990. – 120 S.
16. Handwerker B. Theorien zur Wortsemantik // G. Harras (Hg), Das Wörterbuch: Artikel und Verweisstrukturen. – Düsseldorf: Schwann, 1988. – S. 3-20.
17. Lyons J. Bedeutungstheorien //A. von Stechow, D. Wunderlich (Hg), Semantik. Semantics. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung.–Berlin: W. de Gruyter,1991.– S. 1-23.
18. Schmidt W. Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung.–3.überarb. Aufl.–Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften, 1966. –73 S.

WORD, MEANING AND INFORMATION FROM THE TRANSLATION PERSPECTIVE

Oleksandr Oguy

The paper puts forward the author's conception of the word, its definition and types of information prompted by the problems of translation. This conception is deemed to be applicable to the teaching process.

Key words: information, word, meaning.